

УДК 330.101.8

О.А. ГРИШНОВА

д-р екон. наук, проф., каф. екон. підприємства
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: grishnova@ukr.net

О.Г. БРІНЦЕВА

канд. екон. наук, доц. каф. упр. персон. та економіки праці,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
ім. В. Гетьмана»
E-mail: o.brintseva@gmail.com

ФІКТИВНИЙ ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ: СУТНІСТЬ, ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ, ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ

Поширення непродуктивних форм людського капіталу, процеси його фіктивізації в сучасних умовах набувають глобального масштабу, суттєво впливаючи на формування, нагромадження та використання людського капіталу на всіх рівнях. У контексті еволюції концепції людського капіталу досліджено сутність, характерні особливості та сфери виникнення його нової непродуктивної форми – фіктивного людського капіталу. Запропоновано визначати його як сформований і накопичений людиною в результаті непродуктивних та протиправних інвестицій (або деформований в результаті тривалого невикористання) певний запас фіктивних характеристик здоров'я, знань, навичок, здібностей, який цілеспрямовано використовується цією людиною в соціально-трудовах відносинах, не сприяє зростанню продуктивності праці, але при цьому впливає на зростання доходів свого власника, зменшуючи можливий прибуток підприємства та національний дохід. Проведено порівняльну характеристику реального і фіктивного людського капіталу за ключовими ознаками. Запропоновано матрицю виокремлення непродуктивних форм людського капіталу – негативного, віртуального та фіктивного. Залежно від сфер формування виокремлено фіктивний капітал: освіти, професійних навичок і здоров'я. Визначено, що процеси фіктивізації людського капіталу відбуваються як за рахунок створення нового фіктивного людського капіталу, так і шляхом перетворення реального людського капіталу на фіктивний у результаті тривалого невикористання або цілеспрямованих деформацій. Виділено чинники фіктивізації людського капіталу в Україні, обгрунтовано напрями зменшення їх негативного впливу.

Ключові слова: непродуктивні форми людського капіталу, фіктивний людський капітал, деструктивний людський капітал, віртуальний людський капітал, чинники фіктивізації, фіктивний капітал освіти, фіктивний капітал професійних навичок, фіктивний капітал здоров'я.

Е.А. Гришнова,

д-р екон. наук, проф., каф. екон. підприємства
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: grishnova@ukr.net

© ГРИШНОВА О.А., БРІНЦЕВА О.Г., 2015

Е.Г. Бринцева,

канд. экон. наук, доц. каф. упр. персон. и экономики труда,
ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет
им. В. Гетьмана»

E-mail: o.brintseva@gmail.com

ФИКТИВНЫЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ: СУЩНОСТЬ, ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ, ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ

Распространение непроизводительных форм человеческого капитала, процессы его фиктивизации в современных условиях приобретают глобальный масштаб, существенно влияя на формирование, накопление и использование человеческого капитала на всех уровнях. В контексте эволюции концепции человеческого капитала исследована сущность, характерные особенности и сферы возникновения его новой непроизводительной формы – фиктивного человеческого капитала. Предложено определять его как сформированный и накопленный человеком в результате непроизводительных и противоправных инвестиций (или деформированный в результате длительного неиспользования) определенный запас фиктивных характеристик здоровья, знаний, навыков, способностей, который целенаправленно используется этим человеком в социально-трудовых отношениях, не способствует росту производительности труда, но при этом влияет на рост доходов своего владельца, уменьшая возможную прибыль предприятия и национальный доход. Проведена сравнительная характеристика реального и фиктивного человеческого капитала по ключевым признакам. Предложена матрица выделения непроизводительных форм человеческого капитала – негативного, виртуального и фиктивного. В зависимости от сфер формирования выделен фиктивный капитал: образования, профессиональных навыков, здоровья. Определено, что процессы фиктивизации человеческого капитала происходят как за счет создания нового фиктивного человеческого капитала, так и путем преобразования реального человеческого капитала в фиктивный в результате длительного неиспользования или целенаправленных деформаций. Выделены факторы фиктивизации человеческого капитала в Украине, обоснованы направления уменьшения их негативного влияния.

Ключевые слова: *непроизводительные формы человеческого капитала, фиктивный человеческий капитал, деструктивный человеческий капитал, виртуальный человеческий капитал, факторы фиктивизации, фиктивный капитал образования, фиктивный капитал профессиональных навыков, фиктивный капитал здоровья.*

O.A. Grishnova

ScD in Economics, Professor at the Department of Enterprise Economics

Taras Shevchenko National University of Kyiv

03022, Ukraine, Kyiv, 90A, Vasylykivska Street

E-mail: grishnova@ukr.net

O.G. Brintseva

PhD in Economics, Associate Professor at the Personnel Management
and Labour Economics Department

Vadim Getman Kyiv National Economic University

03680, Ukraine, Kyiv, 54/1, Prospect Peremogy

E-mail: o.brintseva@gmail.com

FICTITIOUS HUMAN CAPITAL: ESSENCE, CHARACTERISTICS, FORMATION FACTORS

Spread of unproductive forms of the human capital, processes of its fictivization in modern conditions assume a global scale, significantly influencing of formation, accumulation and use of the human capital at all levels. In the context of evolution of the concept of the human capital the essence, characteristics and spheres of formation of its new unproductive form – the fictitious human capital which is defined as created and saved up by the person as a result of unproductive and illegal investments (or deformed as a result of long non-use) a certain asset of fictitious characteristics of health, knowledge, skills, abilities which is purposefully used by this person in the social

and labor relations, doesn't promote labor productivity growth, but thus influences growth of the income of the owner, reducing possible profit of the enterprise and the national income. The comparative characteristic of the human capital and fictitious human capital on key signs is carried out. The matrix of allocation of unproductive forms of the human capital – negative, virtual and fictitious is offered. According to the spheres of formation it is possible to determine the fictitious capital of education, the fictitious capital of professional skills and the fictitious capital of health. It is defined that processes of a fictivization of the human capital occurs as due to creation of the new fictitious human capital, and by transformation of the real human capital in fictitious as a result of long non-use or purposeful deformations. Factors of a fictivization of the human capital in Ukraine are allocated; the directions of reduction of their negative influence are proved.

Key words: *unproductive forms of the human capital, fictitious human capital, destructive human capital, virtual human capital, factors of fictivization, fictitious capital of education, fictitious capital of professional skills, fictitious capital of health.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток концепції людського капіталу в ХХ столітті, визнання його провідної ролі в економічному зростанні, адекватна оцінка його частки в структурі національного багатства провідних країн світу сприяли не тільки їх економічному розвитку, а й зумовили дедалі більше посилення уваги до соціальних питань. У ХХІ столітті продовжується еволюція концепції людського капіталу. Однією з характерних тенденцій цього процесу є виокремлення його непродуктивних форм – фіктивного, негативного, деструктивного тощо. Фіктивний людський капітал не створює дохід, а лише бере участь у його перерозподілі, тому зростання фіктивної складової в структурі людського капіталу веде до зниження конкурентоспроможності національної економіки, неефективного використання ресурсів, посилення негативних тенденцій у соціально-трудовій сфері. З огляду на це дослідження непродуктивних форм людського капіталу набуває в сучасних умовах особливої актуальності.

Поширенню непродуктивних форм людського капіталу сприяє складна соціально-економічна ситуація в Україні, перманентні кризові явища, нестабільність, негарантованість у соціально-трудовій сфері, які продовжують посилюватись і набувають усе більш загрозливих рис. Відбуваються процеси фіктивізації людського капіталу – зростання частки людського капіталу, на формування якого витрачаються значні ресурси, але який при цьому не буде корисно використаний і не сприятиме економічному зростанню, не принесе користі суспільству.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження зарубіжних та вітчизняних вчених [1–3, 6, 9–11, 13, 16] забезпечили потужне підґрунтя для подальшого розвитку концепції людського капіталу. Поняття фіктивного людського капіталу використав у 2010 році О.А. Поляков (А.А. Poliakov) [14], дослідження цієї категорії було представлено в 2012 р. О.П. Колядіним (А.Р. Koljadin) [1]. Однак, попри значне поширення фіктивного людського капіталу та збитки, яких зазнає від цього національна економіка, питання, пов'язані з теоретичним обґрунтуванням сутності фіктивного людського капіталу, сферами його формування та чинниками фіктивізації людського капіталу, залишаються практично не висвітленими.

Тому **метою** цієї роботи є дослідження сутності, особливостей та сфер формування фіктивного людського капіталу, чинників фіктивізації людського капіталу, обґрунтування напрямів зменшення їх негативного впливу.

Виклад основного матеріалу. Вже немає жодних сумнівів у тому, що людський капітал є домінантою соціально-економічного розвитку й складає найбільшу частку в структурі національного багатства провідних країн світу. Поширення непродуктивних форм людського капіталу є одним з важливих чинників, який обумовлює те, що наша країна, номінально маючи потужний капітал освіти, значно відстає від

економічно розвинутих країн за рівнем національного доходу, продуктивності праці та іншими індикаторами, що характеризують рівень економічного розвитку та добробут населення. У 2005–2013 рр. в Україні продовжує зростати розрив між Індексом освіти та Індексом доходів, які розраховуються за методикою ПРООН при підготовці Звітів про людський розвиток [4, 5]. Так, якщо у 2005 р. цей розрив становив 0,143, то у 2013 – вже 0,173. Для порівняння – в Словаччині та Чилі, де Індекс освіти у 2013 р., як і в Україні, становив 0,839, значення Індeksu доходу були істотно вищими (0,826 – у Словаччині; 0,784 – у Чилі; 0,666 – в Україні). Це свідчить про неефективне використання людського капіталу в Україні, наявність його фіктивної, номінальної, непродуктивної складової.

В дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених [1, 6, 7, 11, 13] розглядаються такі непродуктивні форми людського капіталу: фіктивний, негативний та деструктивний людський капітал. Разом з тим, ще не склалося чіткого розуміння і розмежування цих форм. Нерідко виникає плутанина, пов'язана зокрема і з тим, що не враховуються рівні дослідження або необгрунтовано ускладнюються трактування для отримання так званої «наукової новизни».

Для глибокого розуміння витоків, сутності та соціально-економічної природи фіктивного людського капіталу необхідна термінологічна ідентифікація таких понять як «людський капітал» та «фіктивний капітал».

Варто наголосити, що людський капітал [15, С. 35] *на особистісному рівні* визначається нами як знання, навички, здоров'я та інші продуктивні характеристики людини, які вона продуктивно використовує в економічній діяльності; *на рівні підприємства* – сукупна кваліфікація та професійні компетенції всіх працівників підприємства, а також його здобутки у справі ефективної організації праці та розвитку персоналу; *на макроекономічному рівні* – накопичені вкладення населення й інститутів суспільства в освіту, професійну підготовку, здоров'я, економічну активність тощо. Цей рівень охоплює суму людського капіталу всіх підприємств та всіх громадян країни (за виключенням повторного рахунку). Важливо також, що на макроекономічному рівні (на відміну від інших рівнів) до людського капіталу належать також інтелектуальний і соціальний капітал країни.

В одній статті не можливо чітко ідентифікувати і детально розглянути фіктивний людський капітал на усіх рівнях, тому в цій роботі ми розглядаємо поняття на макро-рівні (якщо не вказано інше).

Слово «фіктивний», згідно з визначеннями, поданими у тлумачних словниках означає несправжній, вигаданий, удаваний, фальшивий, такий, що є фікцією, тобто не відповідає дійсності, не існує насправді.

Поняття «фіктивний капітал» було сформульовано К. Марксом (K. Marks) [8], який визначав декілька його форм, зокрема: кредитні засоби обігу – банкірський вексель і банкноти, не забезпечені золотом; «капітал державного боргу», представлений облігаціями державної позики, які приносять їх власникам певний дохід; капітал, представлений в акціях приватних компаній, утворених у формі акціонерних товариств. Виникнення фіктивного капіталу обумовлене розвитком кредитної системи та фінансового посередництва як самостійної сфери діяльності.

Фіктивний людський капітал, за трактуванням О.А. Полякова (А.А. Poliakov) [14, С. 7] – капітал, який, пройшовши період первинного накопичення (отримання людиною середньої та вищої освіти), не знаходить застосування на ринку – тобто не орендується власниками основних засобів виробництва, і не забезпечений при цьому власними коштами. Більш комплексне визначення цієї категорії було пред-

ставлене О.П. Колядіним (A.P. Koljadin) [1], який розглядає фіктивний людський капітал як сформований за допомогою недостатніх або неефективних інвестицій, а також інституційно-соціальних деформацій запас знань, здібностей, професійних навичок і вмінь, здоров'я та культури, не здатний забезпечити необхідні виробничі можливості, функціональну конкурентоспроможність і приріст рівня добробуту. У визначенні фіктивного людського капіталу цей вчений акцентує увагу на причинах фіктивізації людського капіталу, а також на неможливості повноцінного використання сформованого під впливом різних чинників фіктивного людського капіталу.

На макрорівні будь-який з елементів людського капіталу (капітал здоров'я, освіти, інтелектуальний, культурний, соціальний капітал) в певних умовах може бути схильний до деформацій і набуває неадекватного реальним потребам стану. Варто вказати, що О.П. Колядін, визначаючи фіктивний людський капітал, практично не розглядає такі важливі аспекти як цілеспрямований характер використання цього капіталу в економічній діяльності, порушення законодавчих та моральних норм у процесі формування та використання фіктивного людського капіталу.

Українські вчені до поняття фіктивного людського капіталу зверталися хіба що фрагментарно. Так, Є.А. Ревтюк (Ye.A. Revtiuk) [12] під фіктивним використанням людського капіталу розуміє небажання, неготовність чи неможливість для його носія з тих чи інших причин користуватися ним для досягнення цілей суспільно-господарської системи. При цьому фіктивне використання може бути спричинено як особистими мотивами людини (наприклад, небажання послуговуватись власними знаннями та навичками) так і неготовністю підприємства надати можливості носію людського капіталу залучити наявний його запас через недостатні організаційні, управлінські, технологічні чи інші можливості. На нашу думку, у цьому випадку недоречно застосовувати поняття, що є предметом нашого розгляду. Насправді описані у цьому підході випадки є просто недовикористанням реального людського капіталу, але аж ніяк не фіктивним його використанням.

Враховуючи різні аспекти, пов'язані з характеристикою сутності фіктивного людського капіталу як економічної категорії та суспільного явища, а також специфіки процесів його формування та використання, можна виокремити такі ключові ознаки людського капіталу та фіктивного людського капіталу (табл. 1).

Таким чином, фіктивний людський капітал ми визначаємо як сформований і накопичений людиною в результаті непродуктивних та протиправних інвестицій (або деформований в результаті тривалого невикористання) певний запас фіктивних характеристик здоров'я, знань, навичок, здібностей, який цілеспрямовано використовується цією людиною в соціально-трудовах відносинах, не сприяє зростанню продуктивності праці, але при цьому впливає на зростання доходів свого власника, зменшуючи можливий прибуток підприємства та національний дохід.

У роботах вітчизняних та зарубіжних учених також зустрічається така категорія як негативний (руйнівний, деструктивний) людський капітал. Так, Ю. Корчагін (Yu. Korchagin) [6] визначає індивідуальний негативний людський капітал як накопичений запас особливих і специфічних знань, псевдознань, навичок, моральних і психологічних відхилень індивідуума, що дозволяють йому отримувати для себе доходи та інші блага за рахунок протиправної, аморальної, шахрайської або некомпетентної діяльності, що заважає творчій діяльності інших осіб та створенню ними нових благ і доходів. Носіями негативного людського капіталу є некомпетентні управлінці та некомпетентні фахівці у всіх видах діяльності, псевдовчені і лжеінноватори, діяльність яких завдає шкоди науці, економіці і суспільству.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика людського капіталу та фіктивного людського капіталу за ключовими ознаками

Найменування ознаки	Людський капітал	Фіктивний людський капітал
Характер і обсяг інвестицій на формування	достатні та продуктивні	недостатні та / або неефективні та / або несправжні
Ступінь корисності використання	сприяє зростанню продуктивності праці та суспільного добробуту	забезпечує тільки зростання доходів його власника
Характер використання	реально використовується в економічній діяльності	фіктивно використовується в економічній діяльності, а також у тіншовому секторі
Легальність формування та використання	формується та використовується з дотриманням моральних та правових норм	при формуванні та / або використанні порушуються законодавчі норми, а також моральні норми і принципи
Сфери формування	реально формується в сфері освіти та професійної підготовки, охорони здоров'я, соціально-трудовій сфері	формується в тіншовому секторі освіти та професійної підготовки, охорони здоров'я, соціально-трудової сфері
Соціально-економічна сутність	сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів	сформований в результаті непродуктивних та протиправних інвестицій запас фіктивних людських характеристик

Примітка. Розроблено авторами.

На нашу думку, це – цілком коректне визначення негативного людського капіталу, лише важливо додати, що його використання не тільки завдає шкоди суспільству, але й приносить суттєву вигоду його власнику. За сутністю це поняття дуже близьке до поняття фіктивного людського капіталу.

В.П. Петренко і О.Ю. Мацькевич (V.P. Petrenko, O.Yu. Matskevych) [7] розглядають деструктивний людський капітал на мікрорівні і визначають його як кваліфіковані людські ресурси підприємства, які вмотивовано «паразитують» у структурі підприємства та здійснюючи тіншову діяльність, перешкоджають отриманню корисного (ефективного) результату та не відповідають суспільним морально-етичним нормам та цінностям (наприклад, корупціонери, крадії та ін.). На нашу думку, людський капітал і людські ресурси – різні поняття, і навряд чи правомірно називати людським капіталом (навіть деструктивним) пряму протиправну діяльність та її результати.

Окрім таких непродуктивних форм людського капіталу як деструктивний (негативний, руйнівний) людський капітал та фіктивний людський капітал ми пропонуємо виокремлювати *віртуальний людський капітал*, основною відмінністю якого від інших непродуктивних форм є відсутність будь-якого матеріального, документального підтвердження його існування. Досить поширеною є практика використання для власного збагачення неправдивої, такої, що не має реального підтвердження інформації про наявність окремих навичок, вмінь, здібностей (наприклад, володіння альтернативними методами лікування в медичній сфері; інформації про наявність вченого ступеня / звання в сфері освіти; фальсифікація інформації в резюме щодо компетенцій (рівень володіння іноземними мовами, спеціальним програмним забез-

печенням), професійного досвіду (посади, виконувані обов’язки), особистих якостей (активність, комунікабельність, стресостійкість та ін.) та досягнень на попередньому місці роботи.

Порівняння різних непродуктивних форм людського капіталу за характерними ознаками наведено в табл. 2.

Фіктивний людський капітал формується передусім у сфері освіти та професійної підготовки, охорони здоров’я, соціально-трудої сфері. Виокремлення саме цих сфер як пріоритетних для характеристики процесів формування фіктивного людського капіталу обумовлене передусім тим, що в цих сферах найбільш динамічно відбуваються процеси формування людського капіталу, його нагромадження та використання. Однак вплив різновекторних «фіктивізаційних» чинників перешкоджає формуванню продуктивних здібностей людини.

Залежно від сфер формування можна виокремити такі поширені види фіктивного людського капіталу:

- *фіктивний капітал освіти* використовує людина, яка отримала фіктивні документи про середню освіту / вищу освіту / науковий ступінь / вчене звання;

Таблиця 2. Матриця виокремлення непродуктивних форм людського капіталу

Характерні ознаки	Людський капітал	Непродуктивні форми людського капіталу		
		Фіктивний людський капітал	Деструктивний (негативний, руйнівний) людський капітал	Віртуальний людський капітал
Цілеспрямовано використовується людиною в соціально-трудоїх відносинах	+	використанню мають перешкоджати законодавчі та морально-етичні норми		
Сприяє зростанню продуктивності праці	+	–	–	–
Впливає на зростання доходів свого власника	+	+	+	+
Збільшує можливий прибуток підприємства та національний дохід	+	–	–	–
Підтверджений реальними знаннями та навичками	+	–	–	–
Підтверджений офіційними документами	+	+	+	–
При отриманні документальних підтверджень були порушені законодавчі норми	–	+	+/-	x
Висока віддача для власника в короткостроковому періоді	–	+	+	+
Висока віддача від інвестицій у формування людського капіталу в довгостроковому періоді	+	–	–	–

Примітка. Розроблено авторами.

- *фіктивний капітал професійних навичок* використовує людина, яка має фіктивні документи про професійну кваліфікацію (сертифікати про успішне закінчення мовних курсів, посвідчення водія та ін., про атестацію, професійне навчання, підвищення кваліфікації, перепідготовку тощо);
- *фіктивний капітал здоров'я* використовує людина, яка пройшла формальний профілактичний медичний огляд, має фіктивні документи про задовільний стан здоров'я, що дозволяє їй працювати, навчатись, носити зброю, керувати транспортними засобами, відвідувати оздоровчі заклади та ін.

Нагромадження фіктивного людського капіталу, зростання його частки у загальному обсязі людського капіталу ми називаємо процесами фіктивізації людського капіталу. Ці процеси відбуваються як за рахунок створення нового фіктивного людського капіталу, так і шляхом перетворення реального людського капіталу на фіктивний у результаті тривалого невикористання або цілеспрямованих деформацій.

Процеси фіктивізації людського капіталу варто розглядати з огляду на їх основні причини, чинники «фіктивізації», які діють на макро-, мезо-, мікроекономічному та індивідуальному рівнях. На макрорівні загострюється вплив кризових явищ, обумовлених політичною та соціально-економічною нестабільністю, посилюється недовіра до влади, негарантованість, невпевненість у соціально-трудої сфері, зростає рівень безробіття, підвищується різноманітне навантаження на кожного громадянина, який працює.

На мезоекономічному рівні відбувається поглиблення диференціації якості надання освітніх і медичних послуг, посилюється негативний вплив корупційних явищ, загострюються проблеми постійного недофінансування сфери освіти та охорони здоров'я, що в кінцевому підсумку призводить до суттєвих негативних наслідків – зниження якості державних освітніх та медичних послуг, нестачі висококваліфікованого, відповідального і мотивованого персоналу тощо.

На мікроекономічному рівні під впливом кризових явищ в економічній сфері відбувається поступове зменшення інвестицій у розвиток персоналу; навчання персоналу на підприємствах часто має формальний характер; підприємства практично не здійснюють інвестицій у розвиток соціальної сфери та оздоровлення персоналу.

На особистісному рівні зростає роль домогосподарств у формуванні людського капіталу, людина стає основним інвестором, і через брак ресурсів не завжди може забезпечити собі навчання у вищих навчальних закладах, які надають якісну освіту. Медичні послуги стають дедалі менш доступними для широких верств населення.

Особливо варто наголосити на питаннях моральності. Порушення норм і законів набуло тотального характеру в нашій країні, тож такі «незначні огріхи» як незароблена оцінка або неправдива довідка про стан здоров'я практично вже не викликають навіть морального осуду.

Досліджуючи процеси фіктивізації людського капіталу в Україні відповідно до основних сфер його формування та використання, варто виокремити такі основні її чинники (табл. 3).

У сфері освіти та професійної підготовки процеси «фіктивізації» людського капіталу передусім пов'язані з наявністю попиту на освітні послуги низької якості, коли вирішальне значення має отримання диплому, а не знань у конкретній професійній сфері. І цьому, звичайно, сприяє загальне зниження рівня соціальної відповідальності, поширення корупційних явищ та традиційно низький рівень оплати праці в освітній сфері. Суттєве значення має також і те, що нині дуже звужені такі можливості освітньої/трудої реалізації для випускників школи як професійно-

технічна освіта і навчання на виробництві. Варто відзначити, що зниження вимог до абітурієнтів обумовлене надмірною кількістю приватних вишів, які переважно зацікавлені тільки в отриманні платні за навчання і не забезпечують належної якості освіти. Швидке застарівання знань, обумовлене розвитком інформаційних технологій та глобалізаційними тенденціями, досить часто призводить до того, що навчальні плани і програми підготовки фахівців не відповідають реаліям сьогодення, вища школа не встигає здійснювати їх своєчасне оновлення, отже випускає неконкурентоспроможних на ринку праці фахівців.

Процеси формування та нагромадження фіктивного людського капіталу в різних сферах діяльності мають об'єктивні відмінності, однак є загальні негативні тенденції, на зменшення впливу яких необхідно спрямовувати зусилля як на державному, так і на усіх інших рівнях, включно з особистісним. Вважаємо, що одним з важливих чинників фіктивізації людського капіталу є зниження відповідальності на всіх рівнях. Це стосується сфери вищої освіти, де створені передумови для отримання освітньо-кваліфікаційних рівнів, не підтверджених реальними знаннями; сфери охорони здоров'я, яка не забезпечує формування у суспільстві орієнтації на здоровий спосіб життя; соціально-трудової сфери, негативні процеси в якій перешкоджають ефективному нагромадженню та використанню людського капіталу для всіх, хто може та бажає працювати.

Таблиця 3. Чинники фіктивізації людського капіталу в Україні

Сфери формування та використання людського капіталу	Чинники «фіктивізації» людського капіталу
Освіта та професійна підготовка	<ul style="list-style-type: none"> – зниження якості освітніх послуг та корупція, що створює передумови для отримання освітньо-кваліфікаційних рівнів, не підтверджених реальними знаннями; – державні та приватні витрати на фінансування ВНЗ, які не надають якісні, конкурентоспроможні освітні послуги; – низький рівень заробітної плати в сфері освіти; – низький рівень соціальної відповідальності як науково-педагогічних працівників, так і студентів; – інвестиції в фіктивні дослідження, які майже не можливо застосувати на практиці та ін.
Охорона здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> – низький рівень матеріально-технічного забезпечення сфери охорони здоров'я; – низький рівень оплати праці медичних працівників; – гегемонія економічних інтересів фармацевтичних магнатів; – низький рівень соціальної відповідальності, корупція та ін.
Соціально-трудова сфера	<ul style="list-style-type: none"> – зниження цінності вищої освіти на ринку праці; – поширення практики прийняття на роботу «через знайомих», без справедливого конкурсного відбору; – необґрунтована рівнем складності та важливості робіт диференціація в оплаті праці; – вплив негативної масової культури, цілеспрямоване виховання прагнення до отримання «легких» грошей; – зміна ціннісних орієнтирів молоді, утвердження пріоритету матеріального над духовним і соціальним та ін.

Примітка. Розроблено авторами.

В рамках подальших досліджень важливою є оцінка частки фіктивного капіталу в структурі людського капіталу в Україні, адже масштаби поширення цього явища набувають загрозливого характеру.

Висновки. Процеси фіктивізації людського капіталу в Україні під впливом кризових явищ посилюються, набуваючи все більш загрозливих рис, тому одним з найважливіших завдань є визначення шляхів хоча б часткового подолання, зменшення їх негативного впливу. З метою мінімізації фіктивної складової людського капіталу необхідно на державному та регіональному рівні сприяти підвищенню прозорості економічних відносин, збільшенню обсягів та підвищенню ефективності інвестицій в освіту, охорону здоров'я, наукову та інноваційну діяльність, орієнтації на інноваційний розвиток, формуванню реальної потреби у високоякісному людському капіталі. Необхідно вжити заходів для розвитку регіональних ринків праці, створення нових продуктивних робочих місць у невеликих містах, забезпечення реальної конкуренції на ринку праці. Потрібно посилити громадський контроль за діяльністю медичних та освітніх установ, державну підтримку та заохочення до навчання працівників на підприємствах. Важливо забезпечити дотримання прав людини і захисту їх у суді, сприяти підвищенню рівня відповідальності державної влади на всіх рівнях, підвищенню рівня соціальної згуртованості суспільства. На мікроекономічному рівні принципове значення має прозорість економічних відносин, заінтересованість менеджменту реальними економічними результатами підприємства, а не особистим збагаченням, збільшення інвестицій у інноваційний розвиток виробництва, що потребуватиме справжньої високої кваліфікації працівників.

На особистісному рівні найважливіше значення має утвердження нових, європейських цінностей — відповідальність за себе і за свої дії, орієнтації на саморозвиток і здоровий спосіб життя, якість життя не лише в матеріальному, а і в духовному сенсі, готовність до співробітництва, ощадливе, відповідальне споживання. Поширення нових цінностей створить впливовий попит на чесну і відповідальну владу, яка, в свою чергу, впровадить європейські інститути, відповідні вже сприйнятим цінностям.

Надію дає те, що практично всі проблеми фіктивізації людського капіталу України піддаються швидкому регулюванню за наявності політичної волі. На її формування та реалізацію й має бути спрямована першочергова громадянська активність і подальші наукові розвідки вчених.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колядин А. П. Фиктивный компонент человеческого капитала как системный феномен экономики знаний : автореф. дис... докт. экон. наук: 08.00.01 / ФГБОУ ВПО «Саратовский государственный социально-экономический университет». — Саратов, 2012. — 37 с.
2. Капелюшников Р. И. Сколько стоит человеческий капитал России? — Препринт WP3/2012/06. Серия WP3. Проблемы рынка труда. — М., 2012. — 75 с.
3. Грішнова О. А. Формування людського капіталу в системі освіти і професійної підготовки : автореф. дис. д-ра экон. наук: 08.09.01 / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. — К., 2002. — 36 с.
4. Education index. International Human Development Indicators [Electronic recourse]. — Available at : <http://hdr.undp.org/en/content/education-index>
5. Income index. International Human Development Indicators [Electronic recourse]. — Available at : <http://hdr.undp.org/en/content/income-index>
6. Корчагин Ю. Человеческий капитал — интенсивности социально-экономического фактора развития личности, экономики, общества и государства [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.hse.ru/data/2011/04/29/1210692190/Doklad.doc>

7. Петренко В.П., Мацькевич О.Ю. Класифікація людського капіталу підприємства як передумова його продуктивного використання [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_05/135.pdf
8. Маркс К. Критика политической экономии. – Том III / Под ред. Трушковой М.В. – М. : Эксмо, 2011. – 1200 с.
9. Добрынин А. Человеческий капитал (методологические аспекты анализа) / А. Добрынин, С. Дятлов, С. Курганский. – СПб, 1999. – С. 200–208.
10. Калениук І. Освіта в ринковому середовищі та неекономічні цінності / І. Калениук // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 67–73.
11. Корчагин Ю. Широкое понятие человеческого капитала [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lerc.ru/?part=articles&art=3&page=22>
12. Ревтюк Є.А. Щодо уточнення форм використання людського капіталу в діяльності суспільно-господарських систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ecrimea.crimea.edu/arhiv/2013/econ_1_2013/revtyuk.pdf
13. Корчагин Ю.А. Российский человеческий капитал: фактор развития или деградации? : Монография. – Воронеж : ЦИРЭ, 2005. – 252 с.
14. Поляков А.А. Проблемы инвестирования в человеческий капитал в современной экономике России : автореф. дис.... канд. экон. наук: 08.00.05 / Государственный университет управления. – М., 2010. – 16 с.
15. Гришнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2014. – № 1 (7). – С. 34–42.
16. *The Human Capital Report 2013*. World economic forum [Electronic recourse]. – Available at : http://www3.weforum.org/docs/WEF_HumanCapitalReport_2013.pdf

REFERENCES

1. Koljadin, A.P. (2012). Fiktivnyj komponent chelovecheskogo kapitala kak sistemnyj fenomen jekonomiki znanij [Fictitious component of human capital as a system phenomenon of the knowledge economy] *Doctor's thesis*. Saratov. [in Russian].
2. Kapeljushnikov, R.I. (2012). *Skol'ko stoit chelovecheskij kapital Rossii? [What is the cost of the Russian's human capital?]*. Moskva. [in Russian].
3. Grishnova, O.A. (2002). Formuvannia liuds'koho kapitalu v systemi osvity i profesijnoi pidhotovky [The Forming of Human Capital in the System of Education and Professional Training]. *Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Education index. International Human Development Indicators. hdr.undp.org. Retrieved from: <http://hdr.undp.org/en/content/education-index> [in English].
5. Income index. International Human Development Indicators. hdr.undp.org. Retrieved from: <http://hdr.undp.org/en/content/income-index> [in English].
6. Korchagin, Ju. (2011). Chelovecheskij kapital - intensivnyj social'no-jekonomicheskij faktor razvitija lichnosti, jekonomiki, obshhestva i gosudarstvennosti [The human capital – intensive socio-economic factor of development of the personality, economy, society and statehood]. *hse.ru*. Retrieved from: <https://www.hse.ru/data/2011/04/29/1210692190/Doklad.doc> [in Russian].
7. Petrenko, V.P., Matskevych, O.Yu. (2014) Klasyfikatsiia liudskoho kapitalu pidpriemstva yak peredumova yoho produktyvnoho vykorystannia [Classification of human capital as a prerequisite for its enterprise productive use]. *ej.kherson.ua*. Retrieved from: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_05/135.pdf [in Ukrainian].
8. Marks, K. (2011). *Kritika politicheskoy jekonomii [Critique of Political Economy]*. M.: Jeksmo [in Russian].
9. Dobrynin, A. (1999). *Chelovecheskij kapital (metodologicheskie aspekty analiza) [Human capital (methodological aspects of the analysis)]*. [in Russian].
10. Kaleniuk, I. (2003) Osvida v rynkovomu seredovyshchi ta neekonomichni tsinnosti [Education in the market environment and non-economic values] *Ekonomika Ukrainy – Economics of Ukraine*, 7, 67-73. [in Ukrainian].

11. Korchagin, Ju. (2005a). Shirokoe ponjatie chelovecheskogo kapitala [Broad concept of human capital]. *lerc.ru*. Retrieved from: <http://www.lerc.ru/?part=articles&art=3&page=22> [in Russian].
12. Revtyuk, Ye.A. (2013). Shchodo utochnennia form vykorystannia liudskoho kapitalu v diialnosti suspilno-hospodarskykh system [About specification of forms of use of the human capital in activity of public and economic systems]. *ecrimea.crimea.edu*. Retrieved from: http://ecrimea.crimea.edu/arhiv/2013/econ_1_2013/revtyuk.pdf [in Ukrainian].
13. Korchagin, Ju.A. (2005b). *Rossijskij chelovecheskij kapital: faktor razvitija ili degradacii?* [Russian human capital: factor of development or degradation?]. Voronezh: CIRJe. [in Russian].
14. Poljakov, A.A. (2010). Problemy investirovanija v chelovecheskij kapital v sovremennoj jekonomike Rossii [Problems of investment in human capital in modern economy of Russia] *Candidate's thesis*. Moskva. [in Russian].
15. Grishnova, O.A. (2014). Liudskyi, intelektualnyi i sotsialnyi kapital Ukrainy: sutnist, vzaiemozv'iazok, otsinka, napriamy rozvytku [Human, intellectual and social capital of Ukraine: the nature, relationship, evaluation, development trends] *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka – Social and labour relations: theory and practice, 1 (7)*, 34-42 [in Ukrainian].
16. The Human Capital Report 2013. World economic forum. *www3.weforum.org*. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/WEF_HumanCapitalReport_2013.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції журналу 04.02.2015